

MARIJAN MATICKA: AGRARNA REFORMA I KOLONIZACIJA U HRVATSKOJ 1945 – 1948, Zagreb 1990, str. 186.

Problematika poslijeratnog razvoja Jugoslavije nije dovoljno zastupana u historiografskim istraživanjima. Malo je znanstvenih radova koji metodama suvremene povijesne znanosti postavljaju i rješavaju probleme jugoslavenskog razvoja nakon 1945. godine. Postoje mnogi uzroci tome: od nedostupnosti dokumenata (neki su arhivski fondovi ili pojedinačni dokumenti još zatvoreni ili teško dostupni istraživačima) do preobilja informacija o određenim problemima (dokumenti, novine, sjećanja, literatura) koje je onda teško sistematizirati i prezentirati javnosti. Međutim, publicističkih i nekritičkih radova koji objašnjavaju poslijeratnu stvarnost Jugoslavije mnogo je više. Neki od njih više štete nego koriste razumijevanju jugoslavenskog razvoja poslije drugog svjetskog rata. Zbog toga svaki novi znanstveni rad dobiva na vrijednosti jer razotkriva nekritičke i neutemeljene tvrdnje publicista i kojekakvih "stručnjaka" za probleme suvremene povijesti. Ovim ne želim obezvrijediti publiciste i autore koji obavljaju kritičku analizu izvora i objavljuju vrijedne priloge o socijalističkom razdoblju u povijesti Jugoslavije.

Jedna od najvažnijih akcija koje je poduzela nova socijalistička vlast odmah nakon završetka rata bilo je provođenje agrarne reforme i kolonizacije. U posljednjih desetak godina pojavilo se nekoliko radova o toj problematici. Agrarnu reformu i kolonizaciju u Jugoslaviji 1945 – 1948. obradio je Nikola Gaćeša u istoimenoj knjizi koja je izašla u Novom Sadu 1984. godine. Problemima agrarne politike u Hrvatskoj bavio se Slavko Juriša u svojoj neobjavljenoj doktorskoj disertaciji ("Agrarna politika i seljačko pitanje u Hrvatskoj 1945 – 1953", Zagreb 1978). Poslijeratnu agrarnu problematiku u Slavoniji istražuje Željko Benčević. Objavio je nekoliko manjih rasprava.

Marijan Maticka bavio se već dugo vremena seljačkim pitanjem i agrarnom problematikom u Hrvatskoj. Napisao je niz rasprava, a sada se predstavio i monografijom o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Hrvatskoj (1945 – 48). Istražio je svu literaturu, zakonske odredbe, novinske članke i brojne arhivske dokumente koji se tiču te problematike.

U *Uvodu* (11 – 27) Maticka je odgovorio na tri pitanja: kakva je bila struktura posjeda i rezultati agrarne reforme u međuratnoj Jugoslaviji; zatim, kakve je stavove o agrarnom pitanju imala KPJ i, treće, kakvi su bili agrarni odnosi u Hrvatskoj 1941 – 45. godine.

Hrvatska je poslije prvog svjetskog rata bila izrazito agrarna zemlja sa 72,6 % poljoprivrednog stanovništva, a većina je živjela i radila na sitnim seljačkim posjedima. Prilike na selu, osobito u Dalmaciji, bile su vrlo zaoštrene. Iako je već 6. siječnja 1919. Aleksandar obećao ukidanje kmetstva i veleposjeda te raspodjelu zemlje seljacima uz naknadu vlasnicima, agrarno pitanje nije tako brzo riješeno. Maticka tvrdi da agrarna reforma u praksi nije bila dovršena ni do 1941. godine. Učinjeno je mnogo u razdoblju 1919 – 31, "ali je agrarna reforma postala i ostala i otvoreno područje za seljačku nesigurnost, špekulacije, zloupotrebe i političke igre" (14 – 15). U Hrvatskoj i Slavoniji povećan je broj sitnih seljačkih posjeda, a ostao je i određen broj velikih posjeda, koji su bili glavni nosioci viška poljoprivrednih proizvoda. U međuratnom razdoblju porasla je zaduženost seljaka, pa su pojedinci morali napustiti prezaduženi posjed. Maticka konstatira da su sva pitanja u vezi s agrarnim odnosima, osim feudalnih odnosa, ostala otvorena i da je seljaštvo prije drugog svjetskog rata tražilo novu agrarnu reformu.

U međuratnom razdoblju sve političke stranke i grupe posvećivale su veliku pažnju agrarnoj problematici. Maticka razmatra stajališta KPJ, koja se s vremenom "sve više suočavala s potrebom da razriješi idejna nesuglasja o važnosti agrarnog i seljačkog pitanja u svojim redovima" (17). Istraživači povijesti KPJ uočili su četiri kronološka razdoblja u stajalištima KPJ prema agrarnom pitanju i, isto tako, četiri cjeline s obzirom na dominirajući sadržaj u vezi s tim pitanjem. Maticka ističe da je osnovni cilj borbe KPJ za rješenje agrarnog pitanja bila "radikalna promjena vlasničkih odnosa", a postojalo je i više sporednih ciljeva koji su obuhvaćali položaj

poljoprivrede, sela i seljaštva. Zahtijevano je potpuno ukidanje feudalnih i polufeudalnih odnosa, eksproprijacija feudalne i crkvene zemlje i posjeda iznad 30 ha te njihova podjela siromašnim seljacima i poljoprivrednim radnicima.

Agrarne odnose u vrijeme rata Maticka razmatra na dva nivoa: kakva je bila djelatnost vlasti NDH i okupatora i kako se agrarno pitanje rješavalo u narodnooslobodilačkoj borbi. U NDH glavni kriterij promjene posjedovnih odnosa bila je nacionalna pripadnost. Učinjene su brojne nepravde, koje je nakon rata trebalo brzo ispraviti. U narodnooslobodilačkoj borbi problem zemlje postavljao se kao izrazito praktično pitanje – "bilo je to, dakle, pitanje obrade, a ne u prvome redu pitanje vlasništva, promjene posjedovnih odnosa" (24).

U prvoj glavi, *Uvjeti i okolnosti za provođenje agrarne reforme i kolonizacije* (28–45), Maticka je opisao prilike na selu poslije rata i političke pripreme za agrarnu reformu. Na selu je bilo mnogo problema. Površina zemlje bez obrađivača bila je velika: napušteni njemački i mađarski posjedi, posjedi koji su prije rata pripadali Srbima i velikoposjednička zemlja. Na nekim od tih posjeda izvršena je kolonizacija od strane domaćeg stanovništva, slavonskih seljaka. Budući da je neorganiziranih kolonizatora bilo mnogo, odlučeno je da se vrata svi koji su neopravdano napustili svoju zemlju i zauzeli bolju. Velik problem predstavljali su izbjeglice iz drugih dijelova Hrvatske, koji se uglavnom nisu htjeli vratiti u stari kraj. Isto tako, Maticka je analizirao i problem muhadžira, izbjeglica iz BiH, koji su u Slavoniju došli povlačeći se pred jedinicama NOVJ. Njih je bilo najviše uz Savu, a teško su pristajali na povratak u BiH.

O važnosti koju je nova vlast pridavala agrarnoj reformi i kolonizaciji svjedoči činjenica da je to bio važan dio aktivnosti Privremene vlade DFJ. Osnovano je i Ministarstvo kolonizacije na čelu sa Sretnom Vukosavljevićem. Problemima agrarne reforme i kolonizacije bavile su se i neke istaknute ličnosti revolucije. Maticka je uočio osnovnu dvojbu u njihovu odnosu prema toj problematici: pitanje vlasništva nad zemljom. "Postojale su mogućnosti da zemlja bude nacionalizirana i da se na takvoj zemlji organiziraju različiti oblici obrađivanja, ili da se većina zemlje podijeli u privatno vlasništvo obrađivačima, tj. seljacima s nedovoljno zemlje." (38) Moša Pijade u početku se zalagao da se samo dio zemlje podijeli seljacima u puno vlasništvo, a veći dio da na korištenje. Kasnije je iznio jednu razrađeniju i drukčiju koncepciju, u kojoj se, kao i Edvard Kardelj, zalagao za podjelu zemlje u puno privatno vlasništvo. Tito je najavljivao da će se agrarno pitanje "riješiti vrlo radikalno, potpuno".

Maticka smatra da je za uspješno provođenje agrarne reforme i kolonizacije važno bilo i političko raspoloženje masa, o čemu se KPH osobito brinula. Osnovana je Komisija CK KPH za agrarnu reformu i kolonizaciju, u štampi se tom problemu posvećivala velika pažnja, izbjegavan je suvišni radikalizam.

U drugoj glavi Maticka govori o *pravnim aktima i organima za provođenje agrarne reforme i kolonizacije* (46–59). Konstatirao je da su postojala dva osnovna izvora pravnih akata nove vlasti: okolnosti i odnosi nastali u narodnooslobodilačkoj borbi i ideologija KPJ kao nosioca nove vlasti. Zatim je analizirao važnije pravne akte. Najvažniji među njima je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, usvojen 23. VIII. 1945, koji je bio prvi zakonski akt o promjeni vlasničkih odnosa. Prema njemu zemlja pripada obrađivačima i prelazi u njihovo potpuno vlasništvo. Predviđena je i eksproprijacija veleposjeda (u tu kategoriju ušli su posjedi veći od 45 ha, ili 25–35 ha obradive površine) i posjeda banaka, poduzeća i dioničarskih društava. Crkvi su ostavljeni posjedi do 10 ha, izuzetno do 30 ha obradive površine i 30 ha šume. Zakonom je bilo predviđeno i tko ima prednost u dobivanju zemlje, utvrđeno koja će se zemlja dodijeliti za kolonizaciju i tko će biti korisnici. Zakon je poticao zajedničku obradu zemlje, tj. zadrugarstvo.

Nakon što je ukratko analizirao druge važnije savezne i republičke akte o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Maticka je ocrtao organizaciju i zadatke institucija koje su se tom problematikom bavile, od Agrarnog savjeta DFJ do mjesnih odbora agrarnih interesenata.

U trećoj glavi, *Kolonizacija iz Hrvatske u Vojvodinu (60 – 85)*, Matica prati planove i ritam ostvarivanja te rezultate ove kolonizacije. Opisao je postupak koji su trebali proći podnosioci molbe za kolonizaciju. Prema saveznom planu, Hrvatska je dobila pravo da preseli 9 000 obitelji (navodim najveći i najmanji broj: BiH 12 000 i Makedonija 2 000 obitelji). Zbog odustajanja dijela kolonista iz Slovenije, broj za Hrvatsku povećan je do 9 600. Planirano je da se u Vojvodinu preseljavaju seljaci iz sljedećih dijelova Hrvatske: Like, Dalmacije, Korduna, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Hrvatskog zagorja. Prvobitni plan predviđao je preseljenje 5 500 hrvatskih i 3 500 srpskih obitelji. Međutim, navodi Matica, "nacionalnost kolonističkih obitelji nije bila kriterij za kolonizaciju", pa se i moglo dogoditi da je preseljeno više srpskih nego hrvatskih obitelji. Jedan od razloga tome bio je i veći odaziv među srpskim stanovništvom Like i Korduna, dok je odaziv u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Hrvatskom zagorju, krajevima s brojnim hrvatskim stanovništvom, bio znatno slabiji. Matica je ocijenio da je u cjelini zanimanje za kolonizaciju Vojvodine bilo u Hrvatskoj veliko. Bilo je predano 23 965 molbi.

Zatim je Matica opisao kako je teklo preseljenje, kako je organiziran prijevoz, kakav je bio odjek u javnosti. Preseljavanje je trajalo uglavnom do kraja 1946; sljedeće godine znatno se smanjilo, a potpuno je završeno 1948. godine. Matica je analizirao i podatke o broju koloniziranih obitelji. Pretpostavio je da je bilo 10 000 – 11 000 takvih obitelji. Najviše ih je bilo iz agrarno prenapućenih i pasivnih krajeva (Lika, Kordun, Dalmacija). U Vojvodini je došlo do nazadovanja poljoprivredne proizvodnje u prvim poslijeratnim godinama. Matica je tu pojavu objasnio nenaviknutošću doseljenika na rad u novim uvjetima.

U četvrtoj glavi, *Provođenje agrarne reforme (86 – 145)*, Matica govori o stvaranju zemljišnog fonda, njegovoj raspodjeli i rezultatima agrarne reforme u Hrvatskoj. Zemljišni fond stvoren je iz tri izvora: eksproprijacijom velikih posjeda, posjeda banaka, poduzeća i dioničarskih društava, crkvenih posjeda i seljačkih i neselejačkih posjeda iznad utvrđenog maksimuma; konfiskacijom posjeda (uglavnom njemački posjedi i posjedi konfiscirani sudskim odlukama); dok su treći izvor zemljišnog fonda bili napušteni posjedi kolonista, posjedi nestalih vlasnika, državno zemljište i Ukupna površina zemljišta stvorena na gore opisani način bila je 390 510 ha. Najviše posjeda i najveća površina zemljišta nalazila se u okruzima Osijek, Slavonski Brod i Daruvar. Matica je dao pregled stvaranja zemljišnog fonda po okruzima i po oblicima razvlašćivanja. U okruzima Bjelovar, Daruvar, Varaždin, Zagreb i Dalmacija prevladavali su posjedi dobiveni eksproprijacijom, konfisciranih posjeda bilo je najviše u okruzima Banija, Osijek, Primorje i Slavonski Brod, a ostalih posjeda u okruzima Lika, Kordun i Istra. U zemljišni fond ušlo je 41,6 % oranica i 41,2 % šuma. Oranice su dobivene uglavnom konfiskacijom, a šume eksproprijacijom. Najveći dio zemljišnog fonda stvoren je u proljeće 1946. godine. Organizirana je uprava nad fondom (šest središnjih i 65 rajonskih uprava u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji, drugdje nije bilo tih organa), koja je postojala do rujna 1947. godine.

Matica je analizirao kako je tekla raspodjela zemljišnog fonda. U proljeće 1946. došlo je do velike žurbe u tom poslu, jer je trebalo predati zemlju prije proljetnih poljoprivrednih radova. Zemlju su dobivali mjesni agrarni interesenti, kolonisti, seljačke radne zadruge, savezni i republički poljoprivredni sektor, narodni odbori, škole i druge institucije. Matica govori o nekoliko grupa kolonista: dekolonisti, kolonisti unutar okruga, kolonisti na već udaljenosti. Opisao je postupak oko dodjele zemlje i brzinu kojom je to ostvarivano. Budući da zemlja nije bila jednako raspoređena po Hrvatskoj, postojale su različite mogućnosti zadovoljavanja agrarnih interesa i kolonista. Najveći je korisnik zemljišnog fonda bila država (61,7 %), koja je uzela najveći dio šumskog zemljišta. Mjesni agrarni interesenti dobili su 24,1 %, a kolonisti 12,1 %.

Unutrašnja kolonizacija u Hrvatskoj, tj. kolonizacija Slavonije, trebala je obuhvatiti slavonske borce zemljoradnike, slavonske seljake bez zemlje, koloniste iz okruga Varaždin i Zagreb i Dalmacije. Ta kolonizacija zamišljena je kao dugoročan zadatak, u dvije etape. Preseljenje je organizirano slično kao i preseljenje u Vojvodinu. Najveći broj obitelji preselio se do kraja svibnja

1946, a unutrašnja kolonizacija u Hrvatskoj dovršena je 1947. godine. "Završni rezultati rada kotarskih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju pokazuju da je status unutrašnjih kolonista u Hrvatskoj imalo 12 157 obitelji odnosno 58 230 osoba te da su dobili 47 109 ha zemlje." (131) Mjesnih agrarnih interesenata bilo je 95 915 obitelji – dobili su 94 002 ha. Broj seljačkih radnih zadruga i državnih korisnika Matica nije mogao utvrditi. Dao je samo podatke o veličini zemljišta koje su ti korisnici dobili.

Matica smatra da agrarna reforma i kolonizacija nisu riješile agrarnu prenapučenost i probleme, niti su to mogle riješiti. Broj seljačkih posjeda se povećao, a došlo je i do promjena u strukturi posjeda. "Brojčano povećanje seljačkih posjeda relativno male površine utjecalo je na razvijanje autarhičnih tendencija na selu, svaštarenje, smanjenje proizvodnje i, kao i uvijek u uvjetima agrarne prenapučenosti, neracionalne iskorištenosti radne snage." (144) Međutim, djelatnost nove vlasti u agrarnom sektoru ostavljala je dubok dojam u svijesti seljaka, smatra Matica, zaključujući da su agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj bile "pojave znatnog društvenog dometa".

U *Prilozima* (151 – 178) Matica je, pored pregleda izvora i literature te zakona, odluka, uredaba, naredaba i rješenja i ostalih akata o agrarnoj reformi i kolonizaciji, dao i 23 tablična pregleda. U njima je dao kvantitativne pokazatelje veličine i karaktera agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj. Svaki od tih pregleda, kao i brojne tablice uz tekst, te nekoliko grafikona i karata omogućuju čitaocu da iz njih "pročita" obavijesti o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Ovi dodaci mogu stajati i samostalno, svaki je jedna mala cjelina, a s njima je knjiga uveliko dobila na vrijednosti jer se, osobito preko karata, vizualno lakše uočavaju određeni odnosi. Knjiga je ilustrirana fotografijama pojedinih ličnosti nove vlasti vezanih uz agrarnu reformu i kolonizaciju i samih kolonista i faksimilima nekih dokumenata i novinskih izvještaja.

Damir Agićić

SVETOZAR PRIBIČEVIĆ: DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA

(izd. Globus, Zagreb 1990, str. 311)

Knjiga Svetozara Pribičevića *Diktatura kralja Aleksandra* nastala je u emigraciji u vrijeme šestojanuarske diktature. Objavljena je u Parizu 1933. g. na francuskom jeziku. Dakako, u staroj Jugoslaviji bilo je to zabranjeno štivo, pa se u nas u prijevodu prvi put pojavila 1952. godine. Preveo ju je Andre Milosavljević, a izdala beogradska "Prosveta" (drugo izdanje 1953. godine). Tada je predgovor, bilješke i dopune knjizi napisao Sava N. Kosanović, generalni sekretar Pribičevićeve Samostalne demokratske stranke, poslije oslobođenja ministar u vladi FNRJ i ambasador u Washingtonu. Ovo novo izdanje Pribičevićeve knjige objavljuje zagrebačko izdavačko poduzeće Globus u svojoj "Plavoj biblioteci" u prijevodu s francuskog originala (prevodioci su Dražen Budiša i Božidar Petrač). Na kraju knjige je Pogovor – Skice za biografiju Svetozara Pribičevića iz pera urednika dr. Bogdana Krizmana.

Svetozar Pribičević nesumnjivo spada u red najznačajnijih političara u nas u prva četiri desetljeća ovog stoljeća. Svojim političkim djelovanjem istakao se već u razdoblju prije prvog svjetskog rata, a važnu ulogu odigrao je i u stvaranju jugoslavenske države, posebno u proglašenju ujedinjenja 1918. godine. U novostvorenoj jugoslavenskoj državi bitno je utjecao na uspostavljanje centralističkog sustava, a kao uvjereni unitarist žestoko se konfrontirao s federalističkim snagama i njihovim predvodnicima, osobito sa Stjepanom Radićem. No uočavajući izrazitu dominaciju velikosrpskih snaga u državi približava se Stjepanu Radiću i 1927. godine

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.